

SZABÓ PÁL CSABA

A magyar állam alkotmányos garanciái és szimbólumai 1867 után

A kiegyezést követő fél évszázad sok tekintetben a modern magyar állam fénykora. Az ország területi egysége Mohács óta először áll helyre, a korszak derekán a teljes kárpát-medencei magyar szállásterület újra a magyar állam fennhatósága alá kerül. A történeti magyar állam jogfolytonosságát biztosító állami intézmények részben újra kezdik működésüket, részben megerősödnek, részben megújulnak. Az osztrák–magyar kiegyezés – a történeti realitások határáig –, esélyt teremt a magyar állam kárpát-medencei komplex politikai reorganizációjára, egyúttal Magyarország számára lehetőséget biztosít egy prosperáló közép-európai gazdasági térséghez történő tudatos és biztonságos csatlakozásra is. Tulajdonképpen ezekben az években épül ki a modern magyar parlamentarizmus, annak összes intézményével és infrastruktúrájával együtt, a szakszerű, államilag felügyelt közigazgatás, az önálló hatalmi centrumként megjelenő bírósági szervezet, a tömeges képzést lehetővé tevő állami iskolarendszer, a modern népegészségügy. A 19. századi magyar állam ereje teljében elfoglalja és átformálja a Kárpát-medencét, ám saját szervezetének átalakítására nincs ereje. A klasszikus liberalizmus és a magyar nemesi patriotizmus szellemében fogant magyar államszervezet a huszadik század elején egyre nehezebben birkózik meg a modernitás új kihívásaival. A dualizmus kori magyar állam társadalmi jogkiterjesztést és államreformot nem akar, további hatalmi és politikai erőnövekedést nem tud megvalósítani, így végzetes módon egyszerre csökkenti saját operatív lehetőségeit és erősíti a magyar politikai rendszer centripetális tényezőit.

A történeti alkotmány és a kiegyezés

A 19. századi magyar politikatörténet legjelentősebb teljesítménye kétségkívül az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés megkötése volt, amely visszaállította a magyar állami folytonosságot, életbe léptette az 1848-as törvényeket és biztosította a képvisleti kormányrendszer biztonságos működését Magyarországon.

1867. február 17-én a felelős magyar kormány uralkodói kinevezésével az állam alkotmányos működése formálisan helyreállt, illetve az állami működés több területén meginduló alkotmányos építkezés ezzel a közjogi aktussal konszolidált, jogállami keretek közé került.

Deák Ferenc és a magyar politikai elit az 1860-as években, az adott történelmi helyzetben, fokozatosan elismerte a birodalmi szempontok viszonylagos elsőbbségét a teljes, „1848-as mintájú” magyar önrendelkezéssel szemben, viszont határozottan és eredményesen ragaszkodott az 1848-as állami intézményrendszer magyarországi bevezetéséhez és Ausztria alkotmányos átalakításához. A 1848-as törvények közül csupán a nemzetőrségről és a nádorról szóló törvényt függesztették fel, illetve alakították át, valamint részben – az

uralkodó javára –, módosították a királynak az országgyűlés feloszlatására és a miniszterek kinevezésére vonatkozó jogosítványait. A kiegyezési törvények közül a legfontosabb az 1867: XII. tc. volt, amely a Pragmatica Sanctióban foglalt közös és viszonyos kötelezettségekből, az uralkodó közösségéből és a két ország feloszthatatlan és elválaszthatatlan birtoklásából eredeztette a két állam közös ügyeit.

A közös ügyekben a magyar közjogi felfogás két szuverén állam közös intézményeit és szervezeteit látták, míg az osztrák álláspont a közös szerveket az egykori összbirodalom jogfolytonos intézményeinek értelmezte. A kiegyezést a magyar országgyűlés és az osztrák Reichsrat egymástól függetlenül, más terjedelemben és más szövegezéssel iktatta törvénybe. A magyar törvény két külön államról szólt, az osztrák jogszabály a Monarchia országai közötti közös ügyekről és kezelésükről beszélt. A közös ügyek megtárgyalására létrehozott delegációkat a magyar törvényszöveg kizárólag határozathozatali joggal felruházottnak tartotta, az osztrák kiegyezési szöveg törvényhozó intézménynek tekintette azokat. A közös minisztériumokat az osztrák közjogi felfogás birodalmi szintű felelős kormányként kezelte, a magyar kiegyezési törvény csupán a közös ügyek vitelére jogosított minisztériumokról és miniszterekről beszélt.

A kiegyezés idejében Ausztria és Magyarország között fennálló és törvénybe iktatott nyilvánvaló jogértelmezési vitát a későbbiekben a gyakorlat nagyrészt feloldotta. A kiegyezést követően az erőteljes, folyamatos és egységes magyar politikai fellépés eredményeképpen az 1867: XII.tc.-ben ezek a magyar állami szuverenitást potenciálisan korlátozó értelmezési lehetőségek nem, vagy alig jutottak szerephez. Azt lehet mondani, hogy a jogértelmezési vitát az idő a magyar kiegyezési törvény és közjogi álláspont szellemében oldotta meg.

A kiegyezési törvény értelmében a dualizmus két állama között végeredményben egy sajátos reálunió jött létre, a közös uralkodó személye (bár a magyar szabályozás – tudatosan – saját költségvetésű, önálló magyar udvartartást biztosított az uralkodónak) és az államközösségből folyó közös szervek létrehozása okán. A magyar állami szuverenitás legfontosabb korlátozását a parlamenti ellenőrzés alól jórészt kivont, az abszolút kormányzási elemeket erősítő, ténylegesen az uralkodónak felelős három közös (hadügy, külügy és pénzügy) minisztérium jelentette.

A dualista Magyarország állami működésének gyakorlati és elvi alapját a kiegyezés megkötésétől kezdve közel fél évszázadig, a korszak végéig, a magyar történeti alkotmány helyreállításának és adaptációjának, a közös ügyekben megjelenő állami szuverenitás hiány csökkentésének közjogi, közigazgatási, jogelméleti és politikai céltételezése képezte.

A történeti magyar alkotmány hangsúlyozottan nem kodifikált-chartális, hanem hagyományon, jogon és szokásrenden együttesen nyugvó modellt alakított ki. Ebben a rendszerben egyszerre szerepeltek időben, jogalanyban és kidolgozottságban egymástól távol álló alaptörvények, mint a Werbőczy-féle Hármaskönyv, a Pragmatica Sanctió, vagy éppen a kiegyezési törvény és különféle ezekhez kapcsolódó jogértelmezések.

A kiegyezést megalapozó – jórészt Deák Ferenc nevéhez kötött –, évtizedes politikai, közjogi, jogértelmezési küzdelem téje éppen ez volt: a magyar történeti alkotmány és államértelmezés logikájának minél nagyobb arányú, minél biztosabb érvényesítése Ausztria és az uralkodó felé. Ez jelenik meg Ferenc József uralkodói esküjében is, amely a rendi Magyarország által elismert, évszázados, „törvényes” és hagyományos uralkodói esküszöveget átvéve, eme tradicionális alkotmányértelmezés egyik legfontosabb garanciális elemeként az 1867:II.tc.-ként került a Magyar Törvénytarba:

„Mi I. Ferencz József Isten kegyelméből stb. mint Magyarország és társországainak örökös és apostoli királya, esküszünk az élő Istenre, boldogságos Szűz Máriára s az Istennek minden szenteire, hogy az Isten egyházait, Magyarország és társországi törvényhatóságait, s egyházi és világi minden rendű lakosait jogaikban, kiváltságaikban, szabadságukban, szabadalmaikban, törvényeikben, régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk, mindenkinek igazságot szolgáltatunk, Magyarország és társországi jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét és területi épségét sértetlenül fentartandjuk...”

A történelmi jogokra építő és azokból építkező alkotmányfelfogás a történeti magyar alkotmány védelmét, az elvont, gyakran merev és spekulatív alkotmányvédelmet emelte a dualizmus kori magyar közjogi gondolkodás középpontjába. Az alkotmányt biztosító állami intézmények ebben a felfogásban, mint a magyar alkotmányosságot biztosító közjogi védelmi rendszer elemei tételeződtek.

A dualista államszerkezetben a magyar állami szuverenitás megóvására a következő alkotmányos garanciák álltak rendelkezésre:

- 1) királyi hitlevél és eskü,
- 2) a törvényhozás költségvetési joga,
- 3) a törvényhozás újonc megajánlási joga,
- 4) a miniszteri felelősség elve,
- 5) a független bíróság,
- 6) a törvényhatóság a meg nem szavazott adókat és újoncokat nem volt köteles kiállítani,
- 7) a sajtószabadság,
- 8) az egyesülési és gyülekezési jog,
- 9) a polgárok általános panaszjoga.

A törvényesség mint legitimitás

A korszak uralkodó közjogi felfogása szerint, az államélet legmagasabb rendű megnyilvánulási helye a törvényhozás, legerősebb jogforrása pedig a törvény volt. Törvénynek tekintették mindazt, amelyet a törvényesen egybehívott magyar országgyűlés megtárgyalt, elfogadott, a törvényesen megkoronázott király szentesített, majd szabályosan kihirdetett. Tehát a magyar államban a törvényhozás hatalma a királyt és az országgyűlést együttesen illette meg.

A dualizmus kori Magyarországon törvényjavaslatok benyújtására mindenekelőtt a király volt jogosult, aki ezt a jogát minisztériumai, illetve egyes miniszterei által gyakorolta és ilyen joggal rendelkezett minden országgyűlési képviselő. Tehát a mindenkori miniszterek tulajdonképpen közvetítőként jártak el a király törvénykezdeményezési jogának gyakorlásánál. Előzetes királyi jóváhagyás, az ún. előszentesítési jog (1867/64 ME. szabályzat) általi felhatalmazás nélkül, a miniszter ebben a funkciójában törvényjavaslatot nem nyújthatott be. Törvényjavaslatot a fennálló gyakorlat szerint csak az országgyűlés alsóháza kezdeményezett, noha elméletileg a hatályos törvényi szabályozás a felsőházi betérjesztést sem zárta ki egyértelműen.

Az országgyűlési képviselők által betérjesztett törvényjavaslatokat a képviselőház nem volt köteles tárgyalni, ellenben a kormány által benyújtott törvényjavaslatok minden esetben napirendre tűzendők voltak. A törvényjavaslatok tárgyalását követően az országgyűlés

alsóháza, a képviselőház, az elfogadott törvényjavaslatokat üzenetben átküldte a főrendiházhoz.

A főrendiház a törvényjavaslatot módosíthatta, vagy teljes egészében elvethette, s erről üzenetben értesítette a képviselőházat. Ezek az üzenetváltások egészen addig tartottak, amíg a két ház teljes egyetértésre nem jutott, majd ezt követően, az elfogadott törvényjavaslatot a miniszterelnök terjesztette fel szentesítés céljából az uralkodóhoz.

A szentesítés külsődleges kifejezése az volt, hogy a király a törvényjavaslat eredeti példányát záradékkal és állampecséttel ellátta. A szentesítés ellenjegyzését a korabeli gyakorlat szerint a miniszterelnök hajtotta végre. A szentesítés minden elfogadott törvényjavaslat esetében egyedileg, az illető országgyűlés tartalma alatt történt meg (1848: IV.tc).

A törvényalkotás elengedhetetlen tényezője volt a törvények kihirdetése, amely tulajdonképpen a szentesített törvénytörzshöz az Országos Törvénytárban való közzétételéből állt. Ennek az aktusnak a szentesítést követően azonnal meg kellett történnie (1881: LVI. tc). Az Országos Törvénytárnak az új számait minden törvényhatóság számára azonnal megküldték, s ezt követően a kihirdetett törvényeket a Magyarországon divatozó nyelvekre a jogszabályi előírásoknak megfelelően hitelesen lefordították.

A Horvátországra is vonatkozó birodalmi törvényeket horvát eredetiben a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter és a horvát bán útján, a horvát országgyűlésnek küldték meg és a horvát Országos Törvénytárban megjelentették. A szentesített törvény eredeti példányát az Országos Levéltárban, a birodalmi törvényeket pedig emellett a horvát Országos Levéltárban is elhelyezték.

Az Országos Törvénytár a Magyarországon hatályos törvények közhitelességű gyűjteményeként, 1867 óta jelent meg, melyet 1881-ig az igazságügyi miniszter, majd ettől kezdve a belügyminiszter felügyelt. Amennyiben a törvény nem tartalmazta hatálybalépésének pontos időpontját, és a törvénytörzs egy hatálybalépés dátumának meghatározását nem bízta valamely kormányzati közegre, a törvények kötelező ereje az Országos Törvénytárban való megjelenést követő 15. napon kezdődött.

A törvények értelmezése, magyarázata egyedül magát a törvényhozást illette meg. A dualizmus kori törvények megszületésének módját és a törvény hatályát tekintve megkülönböztethetünk magyar birodalmi, magyar országos és horvát-szlavón autonóm törvényeket. A magyar birodalmi törvényt az uralkodó, a magyar országgyűlés a horvát képviselők közreműködésével, a magyar országos törvényeket, az uralkodó és a magyar országgyűlés a horvátországi képviselők nélkül, a horvát-szlavón autonóm törvényeket pedig az uralkodó és a zágrábi székhelyű autonóm horvát országgyűlés (a sabor) alkotta.

A dualizmus kori magyar közjogi felfogás szerint a Habsburg-ház családi vagy házi törvényei Magyarországon a hatályos törvények határai között érvényesek lehettek, viszont létező magyarországi törvényi szabályozással nem kerülhettek ellentétbe.

A Szent Korona

A dualizmus fél évszázadában a magyar állam legfontosabb történeti-közjogi axiómájának továbbra is a Szent Korona tan bizonyult.

A hivatalos közjogi álláspont szerint, a Szent Korona a teljes magyar államiság szimbólumaként, tulajdonképpen megjelenítette a nemzetté szervezett népet. Így, az államélet

összes tényezője végső soron a Szent Koronához tartozott, tehát a mindenkori uralkodó, mint a Szent Korona viselője és az összes nemzettagok, állami intézmények találkoztak a Szent Koronában.

Az 1848-as és 1867-es alkotmányos változások annyiban érintették a tan lényegét és interpretációját, hogy míg, 1848-ig a nemzethez tartozás nemesi kiváltságokon nyugodott, azt követően az egyenlő jogképességet biztosító, állampolgársági kötelezettségek – jogok és kötelezettségek rendszerére – alapozódott és hivatkozott.

A Szent Korona tan szerint – 1867-et követően is –, a törvényesen megkoronázott király, a nemzet (állampolgári) teljessége és a nemzet képviselője – az országgyűlés –, együtt tették a Szent Korona testét (*Totum corpus sacrae regni coronae*). A magyar állam területe, így a Szent Korona területe, valójában a Szent Korona jogán birtokolt területek s innen a kifejezés „a magyar szent korona országai”.

Az államterület

A kiegészítést követően, közjogi értelemben az ország három részből állt: a szűken értelmezett Magyarországból (Erdéllyel, de Horvátországtól elkülönítve), Horvátországból (vagyis hivatalos nevén, Horvát-Szlavón-Dalmáciaországból) és Fiuméből (azaz hivatalos nevén, Fiume város és kerületéből).

Horvátország társországi viszonyát külön törvény rendezte (1868: XXX.tc.), külön kiemelve Dalmácia közjogi, államjogi helyzetét, mely szerint Dalmácia, ekkor ténylegesen osztrák tartományra – a magyar Szent Korona jogán – Magyarország és Horvátország együttesen fogalmazta meg távlati és közjogi területi igényét. Ugyanez a törvény (és számos későbbi jogszabály) Fiume várost és kerületét a magyar koronához csatolt külön testként (*separatum sacrae regni coronae ad nexum corpus*) – sok tekintetben sajátos közjogi és közigazgatási helyzetét méltányolva és érintetlenül hagyva –, nevesítette.

Erdélynek a törvényhozási, közigazgatási és igazságszolgáltatási unióját az 1848-as törvények nyomán (1848: erdélyi I. tc. és 1848: magyarországi VII. tc.), a kiegészítést követően a magyar országgyűlés megerősítette és részletesen szabályozta (1868: XLIII. tc.). Közigazgatási értelemben az uniót követően lényegesebb eltérések az anyaország és Erdély között, a Királyföldre vonatkozóan maradtak fenn, de ezeket 1876-ban (1876: XII. és 1876: XX. tc.) – amikor a korábbi szász kiváltságok az újonnan létrehozott Székelyföld megyére, illetve annak főispánjára szálltak át – eltűntek, bár a szász egyetemnek (*Universitas*), mint közművelődési testületnek a hatásköre az egyetemi vagyon feletti rendelkezés tekintetében továbbra is fennmaradt.

Az Erdély és Magyarország egyesülését kimondó törvények nem szüntették meg az uralkodó korábbi erdélyi címeit, de ugyanakkor rögzítették, hogy ebből Magyarország és Erdély alkotmányos egységének hátrányára semmilyen következtetés nem vonható le a későbbiekben sem. (1868: XLIII. tc.) A kiegészítéssel a korábbi tartományszerű elkülönülések az ország területén belül (*partium*, temesi bánág, szerb vajdaság) megszűntek, az 1850-es években elszakított területek visszatértek.

Az alkotmányosság helyreállításával párhuzamosan, a polgári államigazgatás és alkotmányosság hatálya alól kivont határőrvidéki területek polgárosítása is megkezdődött, illetve folytatódott. Az anyaország területén az uralkodó intézkedésével (1871. június 8-án

kelt királyi rendelet), majd Krassó és Szörény megye alkotmányos egyesítésével 1880-ban befejeződött (1880: XLV. tc.), majd Horvátország területén az 1871–1872 intézkedések nyomán 1882-ben birodalmi méretekben is befejeződött a határőrvidék polgárosítása és alkotmányos állami fennhatóság alá vonása.

A magyar állam tényleges területét nem érintette az 1879–1880-ban bekövetkező boszniai okkupáció, amelynek nyomán a magyar országgyűlés jóváhagyásával (1880: VI. tc.) a megszállt Bosznia-Hercegovinában a közös pénzügyminisztérium felügyeletével ideiglenes közigazgatást rendeztek be.

Ezt követően a magyar államterület nagyságában, az államhatárokból csupán kisebb jelentőségű változások történtek. Az 1880-as években véglegesítették és pontosították Magyarország és Románia határát és az évtized végén ezeket Románia és Magyarország kölcsönösen törvénybe iktatta (1888: XIV. tc.).

1903-ban, egy Ausztria és Magyarország között több éves előzményekre visszatekintő határvitát követően – egy nemzetközi döntőbíróság határozata nyomán –, Magyarország területe a felvidéki Szepes megyében, az úgynevezett Halastó körüli területeken néhány négyzetkilométerrel csökkent (1903: IX. tc.). Ezt követően, már az első világháború idején, 1916-ban Románia hadbalépését, majd gyors vereségét követően, katonai stratégiai megfontolásokból módosították Magyarország javára a román–magyar államhatárt.

Magyarország a dualizmus időszakában államterületének nagyságát tekintve a jelentékeny, közepes területű európai országokhoz tartozott. Az 1910-es népszámlálás adatai alapján a magyar birodalom területe 325 411 km², ebből Horvátország 42 541 km²-t, Fiume 21 km²-t foglalt el, Magyarország Horvátország nélküli területe 1910-ben 282 870 km².

Az állampolgárság

A dualizmus kori magyar állampolgárságra vonatkozó jogszabályok az állami és társadalmi élet több területén kifejezetten megkövetelték az állampolgárság meglétét, illetve megszerzését. Országgyűlési és önkormányzati aktív választójoggal, valamint a választhatóság jogával csak a magyar állampolgárok rendelkeztek. Állami és önkormányzati köztisztviselget, egyházi nyilvános tisztségeket ugyancsak kizárólag magyar honosok tölthettek be.

A korszak derekán az összes zsidó felekezet rabbijára is kiterjesztették a magyar állampolgárság megszerzésének kötelezettségét (1895: XLII. tc.).

A jogszabályok szerint, a gyülekezési jog gyakorlásához, egyesület alakításához, politikai lapszerkesztéshez a magyar állampolgárság nem volt feltétel – némely különleges szabályozást igénylő iparág kivételével (pl. italmérési üzlet) –, az iparüzési jogokat sem kötötte a vonatkozó törvény állampolgársághoz (1884: XVII. tc.). Az állampolgársági kötelezettségek közül az állami törvényhatósági községi adók, illetékek és közmunkák alól a Magyarországon lakhelyet létesítő külföldi állampolgárok sem voltak mentesítve, s a tankötelezettség is ugyanúgy érvényes volt a külföldi állampolgárokra.

Egyetlen alapvető állami kötelezettségként, a védkötelezettség volt szigorúan állampolgársághoz kötve. (1868: XL. tc., 1889: VI. tc.) A magyar állampolgárság megszerzésének és elvesztésének módjait külön törvény szabályozta a dualizmus időszakában (1879: L. tc.). A honossági törvény kimondta, hogy az állampolgárság ügy birodalmi ügy, tehát a Horvátországban élők is közjogi értelemben magyar állampolgárnak tekintendők. A magyar

állampolgárságot leszármazás, törvényesítés, házasság, honosítás és visszahonosítás alapján lehetett megszerezni. Magyar állampolgárságú lakosok törvényes leszármazottai, valamint magyar állampolgárságú nők törvénytelen gyermekei, származásuk szerint magyar állampolgároknak minősültek, még ha külföldön születtek is. Magyar állampolgárnak külföldi nőtől született törvénytelen gyermekei magyar honosokká lettek, ha a Magyarországon érvényes családjog szerint, törvényesítették őket. Házassággal magyar honosokká lettek azok a külföldi nők is, akik magyar állampolgárral a magyar államban érvényes házassági jog szerint házasságot kötöttek.

Honosítási oklevelet bizonyos Magyarországhoz, a magyar államhoz kötődő kötelezettségek teljesítésével, érdemek felmutatásával, illetve rendkívüli esetben, uralkodói döntés alapján állítottak ki. Mindazok viszont, akik ily módon szereztek honosítást, csak honosításukat követően tíz év múlva lehettek országgyűlési képviselők, és honosítás alapján, egyáltalán nem lehettek koronaörök. Végül magyar honosnak tekintették azokat is, akik ismeretlen szülőktől magyar területen születtek meg, vagy nemzetközi vizeken, Fiumében vagy magyar–horvát kikötőben lajstromozott hajón születtek, vagy találták meg őket.

A korábbi bizonytalan és következtelen szabályozással ellentétben, az 1879-es állampolgársági törvény az állampolgárság elvesztését precízen meghatározta. Ezek szerint a törvénytelen honpolgári köteleket megszüntető több okot ismert, így az elbocsátást, a hatósági határozattal való megfosztást, a huzamos távollétet, a törvényesítést, valamint a házasságkötést. Az állampolgárság megszerzése a korabeli liberális államfelfogás jegyében az állampolgári jogegyenlőség megszerzését is jelentette. Ebben a felfogásban a jogegyenlőség mindenekelőtt a jogok állami oltalmának egyenlőségét, a jogszerezés feltételeinek azonosságát jelentette.

Az állampolgári jogegyenlőséget csupán néhány rendi jellegű előjog továbbélése korlátozta. Ilyen volt a nemesi címek, előnevek, címerek használata, amelyek büntetőjogi védelemben is részesültek (1879: XL. tc.), a hitbizomány alapítási jog, valamint az országgyűlési választói jog régi jogon szavazókra vonatkozó speciális szabályozása, mely szerint az érvényes választói névjegyzékekbe fel kellett venni azokat is, akik 1848–1872 között valamelyik névjegyzékben már szerepeltek. A magyar nemesi minőség – az európai szabályozással ellentétben –, a személlyel elválaszthatatlanul össze volt kapcsolva, ettől még adott esetben hatályos büntető ítélet sem foszthatta meg viselőjét, viszont az állampolgársági minőség elvesztése a magyar nemesi jogok automatikus elvesztését vonta maga után.

Az államcímer

A dualizmus kori közjogi iskolák és a korabeli politikai konszenzus a magyar államcímekben a magyar államiség három alapvető fontosságú mozzanataként a honfoglalást, a királyság és államiség keletkezését és a kereszténység felvételét emelték ki.

A dualista Magyarország hivatalos állami címereinek leírását egy 1874-es királyi rendelet határozta meg. A magyar kis címeren a címerpajzs jobb oldalán a vörös mezőben – a hagyomány szerint a négy nagy kárpát-medencei folyót, a Dunát, a Tiszát, a Drávát, a Szávát stilizáló –, ezüst pólyacsíkok és a hármasként zöld halmok (Tátra, Mátra, Fátka), a honfoglalást jelképezték, az ezüst színű kettős kereszt, a kereszténység felvételét, míg a királyság keletkezésére és az államalapításra utalt a címer tetejére helyezett Szent Korona. A magyar állami

közép (egyesített) címer a magyar Szent Koronát s az alatta elhelyezett nagyobb címerpajzsra a magyar címerpajzsot, a társországok, Erdély és Fiume címereivel körülvéve ábrázolták, úgy, hogy a jobb oldalon felül volt Dalmácia, alatta Szlavónia, baloldalt felül Horvátország, alatta Erdély országos címere, legalul pedig Fiume, mint „separatum corpus” címere.

Az ún. állami nagy címer egy további szív-pajzsral és lebegő angyalokkal egészült ki, melyek a Szent Koronát tartották a címer fölé. Emellett hivatalos állami címerként volt használatban esetenként a kis állami címer Erdély és Fiume címérével, valamint a horvát állami címer a Szent Koronával. (1868: XXX. tc., 1883: XVIII. tc., 1899: XXXVII. tc.)

A nemzeti színeket az 1848-as törvényhozás (1848: XXI. tc.) helyezte vissza jogaiba, és ezt az alkotmányosság 1867-es visszaállítása után is jogfolytonossá tették. A vörös-fehér-zöld magyar színek mellett, a horvát-magyar kiegyezési törvény megengedte, hogy Horvátország belügyeiben, közigazgatási határai között, saját színeit (a vörös-fehér-kéket) használhassa. (1868: XXX. tc.) Ugyanebben a szellemben, a honvédségi törvény (1890: V. tc.) a magyar királyi honvédség Horvátországban kiegészített és ott állomásozó csapatainál előírta a horvát színek használatát.

A közös ügyek

1867-et követően a magyar történeti alkotmányt legtöbb ponton befolyásoló korlátozó jogszabály együttes, a kiegyezés alaptörvénye volt. (1867: XII. tc.)

A kiegyezési törvény valójában a Magyarország és Ausztria által létrehozott, illetve megújított közös államalakulat közös biztosságának együttes erővel való fenntartásának kényszerére, racionalitására és elkerülhetetlenségére alapította legfontosabb megállapításait. Ennek értelmében közös ügynek nyilvánította a külügyet, a hadügyet és az azokat finanszírozó pénzügyet.

A kiegyezési törvény szerint, a közös és együttes védelem egyik fontos és pótolhatatlan eszközének minősült a külügyek célszerű vezetése. Ennek következtében a közös birodalom diplomáciai és kereskedelmi képviselője a külföld irányában, a nemzetközi szerződések vonatkozásában felmerülő intézkedések a közös külügyminiszter teendői közé tartoztak.

A közös külügyminiszter közvetítésével kötött nemzetközi szerződések viszont, elfogadás, jóváhagyás és becikkelyezés végett minden esetben a magyar törvényhozás által is megerősítendőek voltak.

A hadügyek állami közösségének vonatkozásában az 1867. évi kiegyezési törvény még egyértelműbben fogalmaz: „Ő felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán, mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozó jogosítványai biztosították. A magyar törvényhozásnak ugyanis, a hadsereg kiegészítését, az újoncok megajánlásának a jogát, a megajánlás feltételeinek, a szolgálati időnek a meghatározását, a katonaság elhelyezését, élelmezését érintő intézkedéseket illetően, megkerülhetetlen szerepe maradt az egész korszakban.

A közös pénzügyek tulajdonképpen annyiban minősültek közösnek, amilyen mértékben a közös külügy és a közös hadügy területén előforduló kiadások költségeit meg kellett

állapítani. A pénzügyi közösség tehát a külügyi és hadügyi közös terhének arányos viselését és közös megállapítását jelentette.

A kvótabizottság

A közös ügyek költségeihez történő hozzájárulás arányát meghatározott időközönként a két szuverén állam törvényhozása határozta meg. Az egyezkedés technikája az volt, hogy a két állam országgyűlése egyenlő számú küldöttséget választott, amely az illetékes nemzeti szakminisztériumok közreműködésével, részletes adatokkal megtámogatott javaslatot dolgozott ki a kvóta megoszlására vonatkozóan. A kvótabizottságban mindkét érintett állam részéről 15-15 tag dolgozott, melyből Magyarországon tíz tagot a képviselőház, öt tagot a főrendiház választott. Ha a kvótabizottságok a kvótajavaslatban nem tudtak megegyezni, mindkét bizottság elképzelését az illetékes nemzeti országgyűlése elé terjesztette. Ha ezt követően a két országgyűlés sem tudott megegyezni egymással, a hozzájárulás arányát jogszabályok szerint, az uralkodó határozta meg. A magyar közjogi álláspont szerint, a birodalmi, az „osztrák–magyar” közös ügyek léte a Pragmatica Sanctióból származott, abból világosan levezethető volt, a kiegyezési törvényben lefektetett és megújított szabályozás csupán a közös ügyek kezelésének módjára vonatkozóan állított fel új feltételeket.

A delegáció

A közös minisztériumok mellett az osztrák–magyar közös ügyek intézésének másik központi intézménye az un. delegáció volt, amely tulajdonképpen a közös ügyek tárgyalására kiküldött egyetlen állandó választott testületként működött. Egy delegációban a tagok száma a hatvanat nem haladhatta meg, ezen belül a delegációs tagok számát a két országgyűlés egyetértőleg határozhatta meg.

A dualizmus kori gyakorlat szerint a hatvan tagú delegációból negyvenet a képviselőház, húszat a főrendiház választott, a képviselőházi delegáltak közül négynek, a főrendiházból választottak közül egynek horvátországi képviselőnek kellett lenni. A delegációk mandátuma egy országgyűlési ülőszakra, vagyis egy évre szólt, ezt követően hatáskörük teljesen megszűnt, tagjaik azonban ismét megválaszthatóak voltak.

Abban az esetben, ha az országgyűlést az uralkodó feloszlatta, a felosztatott országgyűlés delegációja is megszűnt. Ha a delegáció egy tagja meghalt, vagy tagsága más okból megszűnt, az így megüresedett helyre az illető országgyűlés azonnal új tagot választott. A delegációkat az uralkodó hívta össze, hivatalosan arra a helyre, ahol ő maga abban az időben tartózkodott, de a gyakorlatban az ülések felváltva az egyik évben Budapesten, másik évben Bécsben zajlottak.

A delegációk ülései nyilvánosak voltak, delegációs határozat csak nyílt ülésen volt hozható. A két delegáció együttes közös ülésen nem tanácskozott, mindegyik írásban közölte saját álláspontját és határozatait a másik delegációval. Ezeket az üzeneteket a magyar delegáció magyar, az osztrák pedig német nyelven készítette, mellékelve ahhoz a hiteles német illetve a magyar fordítást. Ha az írásbeli üzenetekkel nem sikerült a két delegáció véleményét azonos platformra hozni, a delegációk együttes ülést tartottak, de kizárólag egyetlen napirenddel,

a szavazás lebonyolítása miatt. Ha egy közös delegációs ülésen az egyik delegációból egy vagy több tag nem volt jelen, a másik delegáció is tartozott tagjainak számát ugyanannyival csökkenteni, mint amennyi a másik delegáció hiányzóinak a száma. Ezután a kilépő képviselők személyét sorshúzással döntötték el.

Együttes delegációs ülést bármelyik testület kérhetett abban az esetben, ha háromszori írásos üzenetváltás közösen elfogadott határozathoz nem vezetett. A delegáció határozatai uralkodói jóváhagyással végérvényesnek minősültek, azokat a király minisztériumai útján az országgyűléssel közölte, s ezeket a határozatokat a törvényhozás változatlanul törvénybe iktatta.

Részletesen szabályozta a kiegyezési törvény a közös költségvetés megállapítását, amely tulajdonképpen a delegációk legfontosabb alkotmányos feladatának volt tekinthető. A közös birodalmi költségvetést a közös minisztériumok mindkét állam kormányzatának együttműködésével készítette el, és azt külön-külön terjesztette elő mindegyik delegációnak. A delegációk által, közös egyetértéssel megállapított költségvetés az osztrák és a magyar országgyűlések által további tárgyalás alá már nem voltak vehetőek. Mindkét állam ezután viselni tartozott a közös költségvetésből rá eső terheket, majd ezt a költségvetési összeget a nemzeti költségvetésekben, mint közösügyi szükségletet kötelesek voltak szerepeltetni.

A delegációknak fontos alkotmányos feladata volt a közös miniszterek ellenőrzése is. A közös miniszterek kötelesek voltak a delegációk bizottsági és plenáris ülésein megjelenni, és a kért felvilágosításokat megadni. A közös miniszterek delegációs interpellációkra is kötelesek voltak válaszolni. A közös miniszterek politikailag és jogilag is felelősek voltak a delegációknak. Mindegyik delegációnak jogában állott a közös minisztériumot vagy bármely közös miniszter perbe fogását indítványozni. A kiegyezési törvény részletesen szabályozta a felelősségre vonás módozatát. Ezek szerint mindegyik delegáció – nem saját képviselői közül, hanem – államának független állású törvénytudó polgáraiból 24-24 tagot hozott javaslatba és ezek közül a javasoltak közül mind a másik delegáció, mind a perbe fogott 12-12-t törölhet. A megmaradt tizenkettő közül hat magyar és hat osztrák állampolgárnak kellett lenni, s ez a tizenkettő tag lett aztán a közös miniszter felett ítélő tanács.

A vád alá helyezett közös miniszterre az uralkodó pertörölést nem rendelhetett el, és az elítéltnak nem kegyelmezhetett meg, kivéve általános amnesztia esetén.

Egyöntetűen szabályozott ügyek

A közös ügyek mellett az állami szuverenitást kevésbé korlátozó, egyöntetűen szabályozott, közös érdekű ügyek is bekerültek a kiegyezés államjogi konstrukciójába. Ilyen volt az osztrák államadósság átvállalásának kérdése (1867:XV.tc) és a közös függő adósság közös ellenőrzése. (1868: XLVI. tc. és 1870: XXIII. tc.)

A közös érdekű ügyek közül kiemelkedő fontossága volt a vám- és kereskedelmi szövetség megkötésének. (1867: XVI. tc.) A kereskedelmi szövetség mindenekelőtt fenntartotta a közös gazdasági vámterület állapotát és azokat a nemzetközi egyezményeket, amelyek a vámkereskedelmi ügyeket szabályozták, mindkét államra nézve kötelezőnek mondta ki.

Egyöntetűséget és kölcsönösséget írt elő és biztosított a közlekedési ügyekben. A már létező vasutak és az újonnan épülőök számára azonos építési és üzleti szabályzatot írt elő, a posta és távírda ügyet egyforma elvek szerint kezelendőnek mondta ki és a két állam kereskedelmi hajóinak közös lobogóit és jogi helyzetét is szabályozta.

Meghatározta a közös birodalomban a mérték és pénzrendszer azonos elvek szerinti kezelését, illetve annak közös egyetértéssel történő megváltoztatását. Fontos intézkedés

volt a vám- és kereskedelmi szerződésnek, hogy mindkét állam területén a találmányi szabadalmak ügyét egyöntetűen szabályozta és közös védelemben részesítette.

A közös bank

A dualizmus időszakában az állami bankjegy kibocsátást egyedi módon szabályozták. Bár mindkét birodalomalkotó állam – Ausztria és Magyarország –, önálló bankjegy kibocsátási joga teoretikusan többször rögzítésre és megerősítésre került, a tényleges állami bankjegy kibocsátást – a kiegyezés időszakában – egy formálisan nem állami bank, a bécsi székhelyű Osztrák–Magyar Bank birtokolta. A kiegyezést követően a bank működésének – a magyar érdekeknek megfelelő –, paritásos átalakítását jórész elvégezték. Ennek megfelelően az Osztrák–Magyar Bank irányítását végző főtanács felváltva Bécsben és Budapesten tartotta közgyűlését, a tanács tizenkét tagjának fele pedig az alapszabály szerint, mindig magyar állampolgár volt és a bécsi mellett létrejött egy egyenrangú budapesti igazgatóság is.

A bank vezetőjét, a kormányzót, valamint helyetteseit, az osztrák és magyar alkormányzót az uralkodó négy évre nevezte ki. A hatályos banktörvény és a banki alapszabály betartására mindkét kormányzat szoros felügyeletet igyekezett gyakorolni. Mindkét kormány a bankhoz banki biztost nevezett ki, akik végső esetben a kifogásolt banki döntéseket fel is függeszthették. A felfüggesztett kormányzói, vagy főtanácsai határozatokkal kapcsolatban a biztost küldő nemzeti kormányzat foglalt állást. Ha pedig ezt követően sem jött létre megegyezés a bank és a kormányzat között, akkor egy paritásos osztrák–magyar választott bíróság hozta meg a végső döntést.

Az egyesülési jog

A dualista Magyarország politikai szabadságjogai közül kiemelkedő jelentősége volt az egyesületalkotási és egyesülési szabadságra vonatkozó szabályozásnak. A korabeli hatályos jogszabályok alapján, az egyesületek létrehozásának legfontosabb feltétele az egyesületi alapszabályok elkészítése, majd az illetékes törvényhatóság útján a belügyminisztériumhoz történő felterjesztése volt. Amennyiben a belügyminisztérium 40 nap alatt nem nyilatkozott az alapszabályról az egyesületi működés megkezdhető volt. A kormányzati jóváhagyás – a korabeli jogfelfogás és belügyminisztériumi gyakorlat által is megerősítetten –, nem szigorúan vett engedélyezést, sokkal inkább tudomásul vételt jelentett. Ha az egyesület céljai a hatályos joggal, közérkölcscsel nem ellenkeztek s az alapszabály rendelkezései egyértelműek, a rendszeres működést megalapozóak voltak, az egyesület bejegyzése nem volt megtagadható.

Az egyesületek külön csoportját képezték a politikai egyletek. Politikai egyletnek tekintettek minden olyan egyesületet, amely alapszabályai szerint, az államügyek intézésére, a törvényhozási, kormányzati munkára befolyást igyekezett gyakorolni. Nemzetiségi egyesület közvetlen politikai céllal nem volt alakítható, az ilyen szervezetek csak mint irodalmi és közművelődési szervezetek nyerhettek bejegyzést.

Politikai és munkásegyletek fiókegyleteket nem hozhattak létre, ifjúsági egyesületek alakulását pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezhette, kizárólag önművelési, segélyezési, testvezési és szórakozási alapszabályi célok megfogalmazására. Az egyesületek

működésében a „nemzeti” cím, valamint idegen állami címerek, színek, jelvények használatát a jogszabályok tiltották.

Az egyesületi alapszabályok kötelező eleme volt, hogy amennyiben az illető egyesület hatáskörét túllépi, vagy működésével az állam, vagy tagjai biztonságát veszélyezteti, azonnal felfüggeszthető, illetve -a lefolytatott vizsgálat eredményétől függően- felosztható volt.

Az egyesületek feletti közvetlen állami felügyeletet az illetékes törvényhatóságok gyakorolták. A felügyelet semmilyen irányban nem korlátozhatta az egyesületi autonómiát, tehát konkrét ügyekben a felügyelő hatóság nem rendelkezett beavatkozási lehetőséggel, viszont jogszabálysértés esetén az egyesületi határozatok utólag általa megsemmisíthetőek voltak.

A gyülekezési jog

A tágan értelmezett egyesülési jog magában foglalta a gyűlések, felvonulások megtartására vonatkozó jogosultságokat is. Gyűlések bejelentését a rendezvény előtt legalább 24 órával az elsőfokú rendőrhataloságnál kellett kezdeményezni. A hatóság álláspontja nem tartalmi mérlegelésen alapuló engedélyezést foglalt magában, csupán a szükséges közbiztonsági, közegészségügyi feltételek meglétét vizsgálhatták. Más kérdés, hogy formai elemekre hivatkozva, a dualizmus időszakában számos esetben tartalmi döntéseket is hoztak az engedélyező hatóságok.

Szigorúan szabályozták az egyházi rendezvények és a népgyűlések szétválasztását. Olyan rendezvényt amelyben vallási szertartások is szerepeltek a gyűlés tárgysorozatában, nem engedélyeztek. Népgyűlés istentisztelet helyszínén egyáltalán nem volt megtartható, egyházi jelvények bármilyen szerepeltetése nem egyházi rendezvényen, a gyűlés azonnali feloszlását vonta maga után.

Politikai szervezetek

A dualizmus időszakában az egyesülési jogra és az egyesületalapításra vonatkozó egységes törvényi szabályozás nem jött létre, a jogszabályokat belügyminiszeri rendeleti formában alkották meg. Még kevésbé volt formalizált a direkt politikai szervezetek szabályozása. Politikai párt alakításához tulajdonképpen semmilyen jogi előfeltétel nem volt szükséges, hiszen a pártok működésének színterei önmagukban a megfelelő jogi-szervezeti kereteket eleve biztosították.

A dualizmus kori Magyarországon – főképp annak első felében –, a párt, pártkör, képviselői csoport, képviselői klub, parlamenti frakció, csak részben és gyakran következtelenül biztosították a koherens működés feltételeit, illetve sok tekintetben széttartó politikai elképzeléseket jelenítettek meg.

A dualizmus kori politikai pártrendszer legjobban azonosítható és legmagasabb szintje a mindenkor országgyűlési választások eredményeképpen a képviselőházban jelent meg. A választásokat követően a képviselők világnézetüknek, politikai kapcsolataiknak megfelelően, országgyűlési frakciókba tömörültek. A frakcióhoz, illetve a párthoz tartozás – a korabeli liberális felfogás alapján –, döntően a képviselők egyéni kompetenciáját képezte. A parlamenti pártok, frakciók, csoportok között ennek megfelelően, az egész korszakban jelentős volt a

fluktuáció. A parlamenti ciklus közepén meg- és újjáalakuló frakciók, képviselői csoportok, párt disszidensek végig kísérték a dualizmuskori politikatörténetet.

Az országgyűlési pártok állandó szervezeti háttérét a képviselői klubok biztosították. A képviselői klubokban formálódott és alakult a korabeli Magyarországra olyannyira jellemző, társasági, presztízs és politikai szempontokat elegyítő patriarchális politikai iskola és politikusi garnitúra.

A parlamenten kívüli pártélet országos megszervezésére, állandó, két választás között is működő országos pártszervezet fenntartására jellemzően csupán a korszak második felében történtek kísérletek (Katolikus Néppárt, Ugron Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt).

A következő intézményi szint, ahol a politikai szervezetek tevékenységüket kifejtették a vármegyei politizálás világa volt. A vármegyei törvényhatósági bizottságok részben a képviselőházi politikai helyzetnek megfelelően, részben az aktuális megyei erőviszonyok alapján szerveződtek. Gyakran előfordult (elsősorban a magyar többségű alföldi megyékben), hogy a központi kormányzathoz képest, ellenzéki többségű közgyűlések alakultak és működtek akár évtizedeken keresztül.

A vármegyei politikai szervezetek szorosan kapcsolódtak a megyén belül működő választókerületi politikai formációkhoz. A vármegyei és főképp a választókerületi szervezetek elsősorban a választási időszakban, a képviselő jelölésekkel és a kortes időszakban fejtettek ki aktív tevékenységet.

A politikai szervezkedés legalsó szintjén a politikai szerepet (is) vállaló városi, községi egyesületek működtek. Ide tartoztak a különböző olvasóköri, önképzőkörök, kaszinók, közművelődési egyesületek, dalárdák, legényegyletek. A választási időszakokban a helyi pártszervezetekből, megyei politikai csoportokból gyakran ad hoc intéző bizottságok alakultak, amelyek tulajdonképpen a választások teljes anyagi, személyi, technikai lebonyolítását irányították.

Sajtószabadság

A dualizmus időszakában a magyar sajtó működését három jogi axióma szabályozta. Az első az egyetemes sajtószabadság elve volt, amelyet még az 1848-as törvényhozás rögzített. (1848: XVIII. tc.) Eszerint gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölhette és azt szabadon terjeszthette.

A második fő elv szerint a sajtóvétségek nem eleve büntetendő cselekmények voltak, a sajtóvétségek feletti büntető bíraskodás kizárólag a közlemények objektív tartalmának vizsgálatára szorítkozhatott, az olvasó által levont következtetéseket, a cikk esetleges következményeit, a sajtóorgánum egészét, annak tendenciáját a bíróság nem mérlegelhette.

A harmadik fő elv a fokozatos felelősség elvét vezette be, mely szerint sajtóvétség esetén elsősorban a szerzőt, ha a szerző nem felelősségre vonható, a kiadót, majd a nyomda tulajdonost ítélték el a hatóságok.

Bármely politikai tartalommal rendelkező és havonta legalább kétszer megjelenő időszaki lap megjelentetése előtt a törvényhatóság első képviselőjéhez lapalapítási nyilatkozatot volt szükséges benyújtani, amely tartalmazta a tulajdonos, kiadó, vagy felelős szerkesztő nevét, valamint a lapot nyomtató nyomdavállalat nevét.

Ezzel egyidejűleg napilap megjelenése esetén húszezer, ritkábban megjelenő lap esetében

tízezer korona biztosítékot volt kötelező letétbe helyezni, melyből az esetleges későbbi sajtóvétség büntetéseit egyenlítették ki.

Egyes lapszámok lefoglalására, terjesztésének megakadályozására csak a bíróság rendelkezett felhatalmazással, mindazonáltal egyedi rendeletek lehetővé tették a rendőri lefoglalást és a postaszállítási jog megvonását is. Belügyminiszteri rendeletek szabályozták a sajtótermékek utcai árusítását is, mely szerint az ilyen jellegű engedélyeket a törvényhatóságok első tisztviselője adhatta ki három hónapot meg nem haladó időtartamra.

Vallásszabadság

Az állam és az egyházak kapcsolatát szabályozó jogszabályok alapvetően kétféle felekezeti jogállást, a bevett és az elismert vallásfelekezetekhez való tartozást különböztették meg. A bevett vallásfelekezetekhez tartozó egyházak szélesebb körű állami elismertséggel, tágabb jogosítványokkal rendelkeztek. Korábbi jogszabályok alapján (1791:XXVI.tc., 1844: III.tc., 1867:XVII.tc., 1868:IX.tc.) idetartozott a katolikus (latin, görög, örmény szertartású része egyaránt), a református, az evangélikus, görög-keleti ortodox (szerb és román egyaránt) és az unitárius felekezet, majd 1895-től (1895:XLII.tc.) az izraelita felekezet.

A bevett vallásfelekezethez tartozó egyházaknak önálló jogi személyiségük, önkormányzatuk, vagyonszerzési képességük, iskolaalapítási és fenntartási joguk volt, valamint egyházi adókat vehettek ki híveikre. A bevett vallásfelekezetek fegyelmi, felügyeleti és adóbeszedési ügyeikben állami közreműködést és segítséget vehettek igénybe. A bevett vallásfelekezetek iskoláit anyagilag támogatták, hitoktatóikat állami keretből képezték.

A bevett hitfelekezetek kizárólagos jogát képezte új egyházi gyülekezetek megalakítása, leányegyházak és anyaegyházak alakítása. Az elismert vallásfelekezetek egyházai (baptisták, mohamedánok) amellet, hogy a bevett felekezetekhez hasonlóan vallási és egyházi ügyekben önkormányzattal, a nyilvános, közös istentisztelet jogával, alapítványalakítási önállósággal rendelkeztek, viszont több területen a bevett felekezetekhez képest szűkebb jogosítványokkal bírtak. Így például egyházi adót és egyéb szolgáltatásokat csak állami közreműködéssel vehettek ki és hajthattak be, iskoláik községi segélyben nem részesülhettek, ingatlan szerzési képességüket korlátozták, amennyiben a tulajdon megszerzését kizárólag a törvényhatóság első tisztviselőjének záradékával szerezhettek.

Elismert egyházfelekezetek egyházközségeinek alakítását -az egyházközség helyi és szervezeti szabályainak bemutatása mellett- szintén az illetékes törvényhatóság felügyelte és engedélyezte.

A dualizmus kori Magyarországon az el nem ismert vallásfelekezetek (nazarénusok, Jehova tanúi, adventisták) állottak a legszigorúbb állami felügyelet alatt. Istentiszteleteiket előzetesen bejelenteni tartoztak, folyamatos rendőri ellenőrzés alatt álltak, rendezvényeiket 18 év alattiak nem látogathatták. Bármely felekezetből minden 18-ik évét betöltött hívó szabadon kiléphetett, amennyiben két maga által választott tanúval ilyen irányú nyilatkozatot tett saját lelkésze előtt s ezt a nyilatkozatát két hét múlva, de egy hónapnál nem később megismételte. A kilépett köteles volt esetlegesen fennálló egyházi tartozásait megfizetni és amíg másik felekezet soraiba nem lépett, az összes egyházi járulékát az ötödik naptári év végéig annak az egyháznak fizetni, amelyből kilépett.

AJÁNLOTT IRODALOM

- CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1987.
- DEÁK ALBERT: *A Parlamenti kormányrendszer Magyarországon*. Budapest, 1912.
- DOBOZI ISTVÁN: *A községi igazgatás kézikönyve*. 1–3. Budapest, 1898.
- GRÜNWALD BÉLA: *A közigazgatás feladatai*. I–IV. Budapest, 1889.
- HAJDÚ ZOLTÁN: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest – Pécs, 2001.
- KAJTÁR ISTVÁN: *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. Pécs, 2001.
- KOZÁRI MÓNICA: *A dualista rendszer*. Budapest, 2005.
- LADIK GUSZTÁV: *Közigazgatásunk fejlődése 1867 óta*. Budapest, 1932.
- MEZEY BARNA: *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 1999.
- NAGY ERNŐ: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1897.
- NAGY FERENC: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. Budapest, 1909.
- PESTI SÁNDOR: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, 2002.
- PÖLÖSKEI FERENC: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. Budapest, 2001.
- RÉDEY MIKLÓS – LAKY IMRE: *Rendőrségi lexikon. Közrendészeti és büntetőjogi tudnivalók betűrendes Kézikönyve*. Budapest, 1909.
- RÉNYI JÓZSEF: *A gyűlekezeti jog*. Budapest, 1900.
- SZIVÁK IMRE: *Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíraskodás codexe*. Budapest, 1901.

NAGY ANDREA

A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében

„Mielőtt megházasodsz, tartsd jól nyitva a szemed, utána viszont tartsd félig csukva.”
Benjamin Franklin

Valóban ez lenne a boldog házasság titka? Megfogadják-e az emberek ezt a bölcsességet? Szüleink, nagyszüleink, dédszüleink korában jobban ismerték-e a szerelem és a házasság titkát, mint mi ismerjük? Hiszen „divat” a házasság napjainkban is, minden ellenkező híreszteléssel szemben. Azonban a házasságok felbontása is – soha sem volt mértékben? – reneszánszát éli, és talán nem hiábavaló visszatekinteni a múltba, hátha lhatunk valamit a régiektől – ők hogyan éltek meg magánéletüket. Vajon boldogabb házasságok kötöttek száz évvel ezelőtt, mint manapság? A mostanság hangoztatott „elanyagiasodott világ” tehet-e valóban arról, hogy oly sok életközösség megy tönkre? A kérdések megválaszolására menjünk vissza az időben dédszüleink korába, a „boldog békeidőkbe”, a megsárgult fényképekről visszatekintő Monarchiába...

A házasság lényege a mai kor fogalmai szerint a két, egymást szerető ember életközössége, amely a házaspár érzelmi összetartozását, az egymás iránti bizalmat és a biztos támaszt fejezi ki, és amely a gyermekek felnevelésének ideális és szükséges hátterét is adja, adhatja. A hajdani vallásos alapokon nyugvó társadalomban a házasság a családhoz vezető út első lépcsőfoka is volt. A valóság azonban sokszor rácsfolt erre az ideális elképzelésre. Sokszor